

MİTROVIÇA TÜRK AĞZIN FONETİĞİ

Turkish Phonetics On Mitrovica Mouth

Suzan D. CANHASI*

Özet: Mitroviça Türk ağzın gelişmesi Türk'lerin Kosovaya yerleşmesinden sonra başlamıştır. Bu gelişme XV y. y. 'ın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Söz konusu gelişme çok uzun ve bileşik bir süreçten geçmiştir. Mitroviça'da yıllarca beraber yaşayan çeşitli halklar bu sürecin hangi yönde gelişeceğini önemli derecede etkilemişlerdir. Çünkü halklar arasında beraber sürdürülen hayat, aşağıda sözünü edeceğimiz dili yani konuşma dilimizi büyük ölçüde etkilemiştir. Bu diller arasında ki etkileşim söz alışverişi çok olmuştur., fakat böyle bir olay diller arasında değil hayatın toleransından beraber yaşamının mecburiyetinden olagelmıştır. Mitroviça Türk ağzının şekillenmesine diğer faktörler de etki etmiştir.

Kosova Türk Ağzları, Batı Rumeli Ağzları Grubunun batı yönündeki en uç noktasında yer alıp bunlar da aralarında çeşitli yönleriyle alt gruplar oluşturur. Mevcut çalışmalardan yola çıkarak güneyde olan Prizren - Mamuşa alt grubu, merkezde olan Priştine – Vıçitirin alt grubu, merkez ve doğuda Nobırda, Yanova, Gilan ve Dobırçan alt grubu, kuzeyde tek başına Mitroviça ağzı zikredilebilir.

Anahtar kelimeler: Kosova, ağz, fonetik, değişme, Mitrovica

Abstract: The development of the mouth of Mitrovica Turk has began after the establishment of Turks in Kosovo. In this development, 'occurred in the second half of the XV. Century. The development in question has a very long process and a compound. The direction in which the various peoples living together for years in Mitrovica had influenced and improved this process significantly. Because with the ongoing life of the people, so add the following language has greatly influenced the language of speech. There have been lots of exchanges of the interaction between these languages. But no such requirement is to live together with tolerance to life an event has been not only between languages. Other factors also influenced the shaping of the mouth of Mitrovica Turkish.

Kosovo Turkish Dialects, Dialects of the West Rumeli Group, which took place at the farthest point in the west, including the forms of various aspects of the sub-groups. Based on existing studies in the south of Prizren - Mamusha sub-group, which is the center of Pristina -

* Prof.Assoc.Dr., Priştine Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, Kosova.

Vushtrri sub-group, center and east, Novo Brdo, Yanova, Gilan and Dobriçan sub-group, in the north alone the mouth of the Mitrovica cited.

Key words: *Kosovo, mouth, Phonology, modifications, Mitrovica.*

Mitroviça Türk ağzın gelişmesi Türk'lerin oraya yerleşmesinden sonra başlamıştır. Bu gelişme XV yy'ın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Söz konusu gelişme çok uzun ve bileşik bir süreçten geçmiştir. Mitroviça'da yıllarca beraber yaşayan çeşitli halklar bu sürecin hangi yönde gelişeceğini önemli derecede etkilemişlerdir. Çünkü halklar arasında beraber sürdürülen hayat, aşağıda sözünü edeceğimiz dili yani konuşma dilimizi büyük ölçüde etkilemiştir. Bu diller arasında ki etkileşim söz alışverişi çok olmuştur., fakat böyle bir olay diller arasında değil hayatın toleransından beraber yaşamanın mecburiyetinden olagelmıştır. Mitroviça Türk ağzının şekillenmesine diğer faktörler de etki etmiştir. MTA'nin son zamanlara kadar Türkiye Türkçesiyle çok az dil ilişkisi vardı.

1952'lerden başlayarak önce ilk okulların daha sonra orta okulların Türk dilinde açılmasıyla ve her iki derecede ki okulların ara vererek çalışmasıyla MTA ilk defa kendi tarihinde Türkiye Türkçesiyle temas etme fırsatı bulmuştur. O yıldan sonra okullar, kitaplar ve çeşitli basın ve yayın araçlarıyla Türkiye Türkçesi MTA'nı etkilemeye başlıyor. 1956'da Türkiye'ye başlayan ve bugün de devam eden göç Mitroviça'da yaşayan Türklerin sayısal azalmasına sebep olmuştur. Türk halkının bu kentte azalmasına halklar arasında ki karışık evlilikler de etki etmiştir. Böylece Türklerin azalmasıyla Mitroviça'da Türk dilinde ki orta okul kapanmıştır. İlk okula gelince ne yazık ki burda da öğrenci sayısı epeyce azalmıştır.

Tüm bu söylediklerimize rağmen MTA kendi gelişme sürecini devam etmiş, kendi fizionomisini, şeklini bozmadan korumuş, çok ilginç olan kimi gramer öğelerini bugün bile koruduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmamızda özetle MTA'ın gramer özelliklerini sizlere aktarmaya çalışacağız.

SESLERİN DEĞİŞMESİ

Ünlülerde (Vokallerde) Değişme

Dar Ünlülerin Genişlemesi

Kapalılık açıklık bakımından değişme olayına çok seyrek raslamaktayız. En çok rastladığımız olay, geniş o ünlünün dar u ünlüsü yerine geçmesidir. Bu değişmeyi sözün

her hecesinde rastlamaktayız. Türkçede, Ergine göre o ünlüsü yalnız ilk hecede bulunur. Böyle ilginç bir değişmeyi en fazla Prizren Türk ağızlarında görmekteyiz ve bu o ağzın baş özelliklerindedir. MTA'da rastlanan bu değişme Arnavut dilin etkisiyle olmuştur.

u > o - osanmak < usanmak; oyanmak < uyanmak; bogday < buğday; dova < dua; ograşmak < uğraşmak; yokari < yukarı; koliba < kulube...

i > e - enmek < inmek; ey < iyi; bare < bari; sefte < siftah...

ı > a - karanca < karınca; argat < ırgat...

Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu

Türkçe bir kelimedede düz (a,e,i,ı) ünlülerden sonra düz; yuvarlak (o,ö, ü, u) ünlülerden sonra ya dar – yuvarlak (u, ü) veya düz – geniş (a, e) ünlülerinin bulunabilmektedir. Bu düzlük yuvarlaklık uyumu MTA bulunmamaktadır, rastladığımız yuvarlaklaşma olayları şunlardır:

i > ü - nazüç < nazik, ümüt < ümit, üftermek < itivermek,

ı > u - bunar < pınar, furun < fırın, fuçi < fiçi...

a > o - touk < tavuk, kolkmak < kalkmak, tovşan < tavşan, komor < kumar, yolvarmak < yalvarmak...

e > o - colmak < gelmek

Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayı, yukarıdanberi işlediğimiz fonetik olaylar gibi çokçeşitlilik gösterirse de verdiği örnekler pek fazla değildir. **u,ü** ünlüsünün düz dar **i** ünlüsüne en fazla değişen yuvarlak ünlüsüdür. Bu olay bütün Rumeli Türk ağızlarında görülmektedir. MTA'da kalın **u** ünlüsü hiçbir zaman sözün sonunda bulunmaz, onun yerine her zaman **ı** yada **i** ünlüsü gelir.

u > i

a) **kelime içinde:** çibuk < çubuk, avli < avlu, kuyi < kuyu, kuzi < kuzu, oyun < oyun, koyin < koyun, yavri < yavru, kaplinbaga < kaplumbağa...

- b) **eklerde;** boyli < boylu, çogi < çoğu, huyli < huylu, uyki < uyku, çocugi < çocuğu, colur < gelir, uyudi < uyudu, durmis < durmuş,onunci < onuncu, otuzunci < otuzuncu...

ü > i

İnce **ü** sesi önceden söylediğimiz gibi **u** ünlüsü gibi sonunda **i** ünlüsüne geçiyor.

ülçi < ölçü, çüpri < köprü, çüli < köylü,ürti < örtü, sütçi < sütçü, süri < sürü, üti < ütü, üzünti < üzüntü,ücünci < üçüncü, türçi < türkü, derdinci < dördüncü ...

Yabancı sözlerde de bu olayla karşılaştık;

Müsliman < müslüman, müfti < müftü,mümçin < mümkün ...

o > a

lausa < logusa, çarap < çorap, kila < kilo ...

Örneklerde görülebildiği gibi kelimelerin fazlası yabancı, değişmeler de son hecelerde oluyor,söylenmesi de Sırp dilinde söylenildiği gibidir.

Gösterdiğimiz olaylar birçok ses hadiselerinden etkilenerek meydana gelmiştir.Örneğim birleşmelerden (asimilasyon),ayrilmalardan (disimalilasyon), ses uyumuna aykırı olan olaylar.Aynı zamanda ortam dilerle olan temaslar, bu olaylarda en fazla Sırp dilin etkisi görülmektedir.

ÜNLÜ DÜŞMESİ (ÜNLÜ ELİZİONU)

Standart Tükiye Türkçesinde ünlü düşmesi orta hecede vurgunun en az olduğu yerde olagelmektedir.Mitroviça Türk Ağzında bu gibi düşmeler kelimenin başında¹, ortasında ve sonunda gelmektedir. Bir kelimedede düşme olduğu zaman yalnız bir ünlünün kaybolması değil bütün bir hecenin kaybolmasına sebep olur. Kalan ünsüzler yanındaki heceye kayar. Benzer olaylar diğer Rumeli Türk Ağızlarında da görülmektedir.²

1 BANGUOĞLU,Tahsin, Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s.63

2 CAFEROĞLU, Ahmet, Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Ünlü Değişmeleri, TDAY, BELETEN 1964,S.1-33

- a) **ilk hecede;** ŧte < iŧte, steŧ < istiŧor, ey < iyi, evetle < ivedile ...
- b) **orta hecede;** yalnayak < yalınayak, buyrun < buyurun, kundra < kundura, numre < numara, oyra < oraya ...
- c) **son hecede;** almay < elmayı, tavay < tavayı, babay < babayı, kapiŧ < kapiŧı, paray < parayı, elbiseŧ < elbiseŧi ...

Kelime sesli harfle biterse ve ona belirtme eki gelirse o zaman kaynaŧtırma harften sonra gelen ek dūŧüyor.

MTA ‘da dūŧme diđer türlerde de rastladık.Ünlü ile biten bir kelime ünlü ile baŧlayan diđer bir kelimeyle bađlantılı ise, ilk kelimenin son hecesindeki ünlü dūŧer ve ikinci kelimenin önses ünlüsünü kendi açık hecesi gibi içine alır.

ŧtorda < iŧte orda, noldi < ne oldu, ŧtoni < iŧte onu, ŧtüle < iŧte öyle ...

ÜNLÜ TÜREMESİ

MTA ünlü türemesi çok az rasladığımız bir hadisedir. Bazı kelimelerde kelimenin kökünde olmayan bir ünlü, kelimenin başında, orta veya sonunda türetilip kullanıldığını görüyoruz. Türetme **i, ı** ve **e** düz ünlülerle olmaktadır.

- a) **ilk hecede;** *isicak < sıcak ...*
- b) **orta hecede;** *yalnız < yalnız, degenek < değnek, tılıŧım < tılıŧım, Beligrad < Belgrad, sandaliye < sandalye, radiyon < radio, fuliya < fulya, televiziya < televizyon*
- c) **son hecede;** *bluza < bluz, cüvegi < güvey, çemane < keman...*

İKİ ÜNLÜNÜN YAN YANA GELMESİ (DİFTONGLAŧMA)

Standard Türk dilinde bir hecede veya bir sözde iki ünlü yanyana gelemez. MTA bu gibi ikiz ünlüler, **đ, h, y,** ve **v** ünsüzlerinin kelime içinde ve iki ünlü arasında erimeleri sonucu oluŧurlar.

ğ > Ø - *souk* < *soğuk*, *lausa* < *logusa* ...

h > Ø - *tuaf* < *tuhaf*, *cail* < *cahil* ...

v > Ø - *daul* < *davul*, *touk* < *tavuk*, *çauş* < *çavuş* ...

y > Ø - *ceik* < *geyik*, *kaiş* < *kayış*, *kaik* < *kayak*...

MONOFTONGLAŞMAK

Bünyesinde aynı türden iki ünlü barındıran sözlerde bir ünlünün düşmesidir. Konuşmada bazen bu kalan ünlünün daha uzun söylenmesi de olur, bu olay yabancı sözlerde olmaktadır.

Aa > *a* - *sat* < *saat*, *itat* < *itaat*, *cemat* < *cemaat*, *sadet* < *saadet* ...

MTA iki ünlü yanyana gelemediği için bazen orta hecede bulunan y, v, g ünsüzü düşünce kendilerinden önceki ünlüyü yanına alırlar.

eğ > *i* - *dil* < *değil*,

üy > *ü* - *buk* < *büyük*,

ıy > *i* - *bik* < *bıyık*, *kimet* < *kıymet*

ÜNLÜ BENZEŞMASİ (ASİMİLASYONU)

Bölgemizin ağızlarında, bunu zikrettiğimizde, Makedonya Türk ağızlarını ve diğer Kosova Türk Ağızlarını düşünüyoruz, ünlü asimilasyon hadisine rastlamaktayız. Asimilasyon dediğimiz zaman bir söz içinde bulunan ünlülerin biri birine etki ederek ünlü uyumuna uymasındır. Ünlünün etki ettiği yerine göre ön ve ard asimilasyon farketmekteyiz.

Ön benzeşme - asimilasyon;

a- ı > a - a - *azacık* < *azıcık*, *karanca* < *karınca*..

a - e > a - a - *kardeş* < *kardaş*,

e - a > e - e - *çestene* < *kestane*, *şefteli* < *şeftali*..

i - a > i - e - *nişeste* < *nişasta*, *çirez* < *kiraz*...

Art benzeşme - asimilasyon;

a – e > e – e - tene < tane,

ü – a > u – a -duşman < düşman, ruya < rüya,

e - a > a – a - halva < helva,

i – a > a – a -çeremit < kiramit, zere < zira, sefte < siftah,

ÜNLÜ BENZEŞMEMESİ (DİSİMİLASYONU)

Kosova Türk Ağzlarında büyük ses uyumuna aykırı olan sözlerin ve eklerin sayısı azdır.Bazı yabancı sözlerde bu uyum yoksa o zaman asimilasyon yapılmıştır,büyük ses uyumuna uyum sağlanmıştır.Buna aksi olay Mitroviça Türk Ağzlarında rastlayabiliriz rastlayabiliriz,buna da disimilasyon denir.Ortamda çok dilerin konuşulduğu için ve dil temasların sonucu işte bu olaydır. Ortamda konuşulan dilerde ses uyumu olmadığı için uyum yapma hissi kaybolmuştur. Ünlü disimilasyonu en fazla eklerde bulunmaktadır ve bunun hakkında ses uyumu hakkında bahsettiğimiz zaman açıklama vereceğiz.Araştırmamızda en fazla rastladığımız disimilasyon ön ve art disimilasyona rastladık.

Ön benzeşmemesi (disimilasyon);

a – a > a – e - parçe < parça, laze < lahza,

a – a > a – i -martıfal < martafal, saksigan < saksigan,

a – ı > a – i -saygi < saygı, alti < altı, saksi < saksı,kaysı < kaysı, kapi < kapı,

o – u > o – i - komsı < komşu, dogri < doğru,cogi < çoğu, korki < korku,doli.. < dolu, boyli < boylu

u – u > u – i - kuri < kuru, kuzi < kuzu,tursi < tursu, uyki < uyku, usli < uslu...

e – ı > e – i - zehir < zehir, yesıl < yeşil, resım < resim, emzık < emzik ...

a – u > a – i - kaplimbaba < kaplumbağa,

e – ü > e – ı -henıs < henüs,

o – a > o – e - gonca < gonca,
e – e > e – ı - tekirlek < tekerlek,

Art benzeşme (disimilasyon);

ı – a > i – a - ıkanmak < yıkanmak, irak < ırak, siçan < sıçan,
jiva < cıva, çinar < çınar, çıplak < çıplak, dışarı < dışarı,
u – a > ü – a - mürad < murad, müftaç < muhtaç,
ö – ü > o – i - obir < öbür.

ÜNLÜLERİN SÜZLEŞMESİ

Ünlülerin süzleşmesi dediğimiz zaman birkaç ünlünün bir ünlüye toplanmasının anlamıdır. Meydana gelen ünlü ya ilk hecenin ya da ikinci hecenin ünlüsüdür. Bu nedenle söz de kısallanır.³ Bu olayın meydana gelmesi hızlı konuşma ve daha kısa konuşma isteği sebep olabilir. MTA da rastladığımız örnekler şunlardır;

a – a > a - da < daha, sat < saat, cemat < cemaat,
ı – a > a - brakmak < bırakmak, tras < tıraş,
e – a > a - n'aldin < ne aldın⁴
e – i > i - dil < değil,
ı – ı > ı - yalnız < yalınız,
ü – ü > ü - bük < büyük,
u – u > u - buyrun < buyurun, kundra < kundura,
i – e > o – u - şt'üle < işte öyle,
i – e > o – o - şt'orda < işte orda, şt'o < işte o.

3 ERGIN, Muharem, Turk Dil Bilgisi, Egitim, Istanbul, 1972, s.56

4 Ne soru sözcüğü ünlüyü kaybeder eğer ondan sonar söz ünlü ile başlarsa ve o söze bağlanır.

ÜNLÜ UYUMU

Ünlü uyumu, bir kelimedeki ünlülerin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymalarıdır. Türkçe kelimelerin ses özelliklerinden en belirgin olanı ünlü uyumudur. Türkçe kelimelerdeki ünlüler kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirlerine benzer. Buna rağmen MTA bu özeliğe uymamıştır. ortam dilerin etkisiyle bu uymamazlığı sözde ve eklerde raslatılmaktadır.

Kelimelerde olan uyumsuzluk, daha önceki örneklerde görebildiğiniz gibi, çok heceli kelime açık heceyle biterse, sonunda **ı,u, ü** varsa onları yerine, MTA her zaman **i** ünlüsü gelir;

Acı < acı,saksi < saksı, kuzi < kuzu,ulci < ulcu, alti < altı, sarsinti < sarsıntı, curulti < gürültü,cupri < köprü, tursi < turşu, tatli < tatlı, sari < sarı, uyki < uyku...

EKLERDE ÜNLÜ UYUMU

Eklerin sonunda **ı,u,ü**, ünlüleri varsa eklerin sonunda daima **ı** ünlüsü gelir ve ünlü uyumsuzluğu sağlar.

ı, u, ü > i

- belirtme hal eki:** *topragi < toprağı, kızı < kızı, duvari < duvarı, kili < kılı, oni < onu, cami < camı, okuli < okulu, tuzi < tuzu, süzi < sözü, cüli < gülü, çitabi < kitabı, çocugi < çocuğu...*
- iyelik hal eki:** *adi < adı, çüprisi < köprüsü, tarlasi < tarlası, arabasi < arabası, ürtisi < örtüsü, anasi < anası..*
- + li sıfat eki:** *kanli < kanlı, boyali < boyalı, hızlı < hızlı, çamurli < çamurlu, Üşçüpli < Üşküplü, tuzli < tuzlu, yağmurli < yağmurlu...*
- + ci,+ cı, + cu,+ cü,+ çı, + çı, + çu, + çü ekleri:** *kavgaci < kavgacı, sütçi < sütçü, yalanci < yalancı, yolci < yolcu, düğünci < düğüncü, yabancı < yabancı, odunci < oduncu, başçevanci < başçivancı, arabaci < arabacı...*
- e. + inci sıra sayı eki:** *üçünci < üçüncü, dördünci < dördüncü, altınci < altıncı⁵, onunci < onuncu, yüzünci < yüzüncü...*

5 MTA ince dar ünlüyle biten kelimeye +i ünlüsüyle başlayan ek gelirse o ünlünün değişmesine sebep olur, (evi-evine).

- f) **soru eki: mi** şeklinde kullanılıyor; *bana mi? çok mi? duydun mi? cürdün mi?...*
- g) **g. görülen geçmiş zamanın üçüncü kişi eki** – di ve –ti şeklinde görülmektedir: *kırdı < kirdi, kirdilar < kirdılar, üpti < öptü, uçti < uçtu, oldi < oldu, vurdi < vurdu...*
- h) **h. görülmeyen geçmiş zaman eki –miş** daima bu şekilde görülmektedir: *kalmış < kalmış, yazmış < yazmış, vurmuşsunuz < vurmuşsunuz, cürmişler < görmüşler...*
- i) **şimdiki zaman eki –iyor, bazı eylemlerde -i** eki şeklinde görülmektedir: *coli < geliyor, üli < ölüyor, oli < oluyor,*

Gördüğümüz örneklerin aksına, eklerin kapalı hece içinde bulunan ince sesi **i**, kalın **ı** sesine değişiyor.

i > ı

- a) **adtan ad yapan + lik**, MTA'da +lık olarak kullanılmaktadır; *cüzellık < güzellik, temizlık < temizlik, zencinlik < zenginlik, şenlik < şenlik...*
- b) **iyelik ekin birinci ve ikinci kişinin tekil ve çoğulunda**; *işım < işim, işımız < işimiz, ışın < ışın, ışınız < ışınız, evım < evim, evımız < evimiz...*
- c) **sıra sayı sıfatların eki +inci > +ıncı**; *birınci < birinci, içınci < ikinci, yedınci < yedinci...*
- d) **tamlama + in eki + ın ekine değişiyor**; *kapının < kapının, çeşmenin < çeşmenin, tepsinin < tepsinin, Alın'ın < Ali'nin...*
- e) **MTA 'da üçüncü şahıs iyelik eki her zaman + i oluyor ama hal eki gelince + ı 'ya değişiyor**; *evi, evıne < evine, anası, anasını < anasını, odası, odasını < odasını, çantası, çantasını < çantasını...*

Eylem eklerinde **i > ı** değişmelere çok rastlanmaktadır. Bu gibi değişmelere diğer Kosova Türk Ağızlarında da rastlanmaktadır.

i > ı

- a) **dilgeçmiş zaman birinci ve ikinci kişi tekil, çoğul ekinde**; *cittım < gittim, cıttık < gittik, cıttın < gittin, cıtınız < gittiniz, verdim < verdim, verdınız < vediniz, bildım < bildim, bildık < bildik...*

- b) **geniş zaman ekinde;** cırır < girir, bilır < bilir, sevınır < sevinir, verır < verir, cırır < girir...
- c) **istek kipin birinci şahıs çoğul eki daima – lım şeklinde görülmektedir;** cidelim < gidelim, içelim < içelim, cürelım < görelim...
- d) **olumsuzluk bildiren + siz eki MTA'da + sız şeklinde görülmektedir;** işsız < işsiz, evsız < evsiz, terbiyesız < terbiyesiz, elsız < elsiz, seçersız < şekersiz...(bu ekin söylenmesinde son sesteki z sesin s sesiyle karışması ikisinin birleşmiş gibi bir ses oluyor).
- e) **mi soru ekine katılan şahıs eklerinde ses değişikli;** çesmiş misın < kesmiş misin, colur misık < gelir miyiz, cider misın < gider misin...

a – e sesleri olan eklerde görülen değişmeler şöyle sırayabiliriz:

- a) **şart şekli eki daima – sa şeklindedir;** sülesa < söylese, citsa < gitse, cürsa < görse, yesam < yesem... ama şart kipi birleşik zaman eklerinden sonra – se şeklinde kullanılıyor.
Duyarse < duyarsa, yapacakse < yapacaksa, vururse < vurursa...
- b) **vasıta hal eki +le, + la, daima + le şekli** kullanılmaktadır. Bu durum ses uyumuna uyumsuzluk oluşturmaktadır; ayakle < ayakla, uçakle < uçakla, çapayle < çapayla, kızle < kızla, bıçakle < bıçakla...
- c) **–ce, -ca, -çe, -ça ad yapan eklerin yalnız – ce şekli kullanılmaktadır;** Arapçe < Arapça, Sırpçe < Sırpça, Arnautçe < Arnavutça, Alamançe < Almanca...
- d) **eylemlerin çoğuluk ekleri her zamanda – ler şeklindedir;** coldılar < geldiler, cürmişlar < görmüşler, verdilar < verdiler, cideceklar < gidecekler...

ÜNSÜZLER

Mitroviça Türk Ağzlarında Ünsüzler

Mitroviça Türk Ağzında mevcut olan ünsüzler Standar Türkiye Türkçesine aykırı olan olaylar bulunmaktadır. Ortam dillerin etkisiyle meydana gelen ünsüzler Standard Türkçede bulunmayan ünsüzlerdir. ts-c ünsüzü Arnavutça, Sırpça veya bu

dilerin aracılığıyla Batı dillerinden girmiş sözcüklerde kullanılır. Bazı ünsüzlerin farklı durumlarda boğumlanarak çıkması STT ünsüzlerine aykırı bir şekil almaktadır. Bu özellik yalnız Kosova Türk Ağızlarına aittir, diğer Rumeli Türk Ağızlarında bu gibi olaylar yoktur.

MTA ünsüzlerini STT ünsüzlerinden ayıran özelliklerini şu sıralandırmaya göre açıklayabiliriz:

- 1- Yumuşak g (**ğ**) ünsüzün bulunmaması, onun yerine Eski Osmanlıca **g** ünsüzün kullanılması.
- 2- **Ts-c** ünsüzün kullanılması.
- 3- **L** ünsüzün kalınlanması ve incelenmesi olayı.
- 4- Gırtlak **h** ünsüzün son hecede düşmesi.
- 5- **G** ve **k** ünsüzün değişmesi.
- 6- Ünsüz benzeşmeleri, ünsüz bensezmezliği, düşme, sedasızlaşma, sedalaşma, değişmeler gibi olaylar.

Yumuşak g Ünsüzün Kullanılmaması

Batı Rumeli Türk Ağızların'da yumuşak g ünsüzü kullanılmıyor, onun yerine çoğunlukla Osmanlıca'dan kalkan g ünsüzü kullanılıyor.

Ağaç < ağaç, buğday < buğday, iğne < iğne, yağmur < yağmur, oğul < oğul, ügretmen < öğretmen, beğenmek < beğenmek, düğün < düğün...

Son hecede: *bag < bağ, yag < yağ, sag < sağ, dag < dağ...*

Eklerde de aynı değişmeler görülmektedir; *saglığı < sağlığı, çoklugi < çokluğu...*

Sözlerin sonunda bulunan sert k ünsüzü yumuşar ve g ünsüzü yerini alır; *çocugi < çocuğu, çüpegi < köpeği, duragi < durağı, cüzeliğin < güzeliğin...*

Ts-c ünsüzün kullanılması

MTA'da kullanılan bu ünsüz diğer KTA'larında da kullanılmaktadır. Ts-c ünsüzü Sırpça ve Arnavutçanın etkisiyle kullanılmıştır, çünkü bu dillerde mevcuttur. Bu dilerin aracılığıyla yabancı sözcüklerde kullanılmaktadır.

Sözlerin başında; *tsigara* < *sigara*, *tsutsla* < *emzik*, *tsedilka* < *süzgeç*, *tsivil* < *sivil*, *tsarina* < *gümruk*...

Sözlerin ortasında; *kantsalariya* < *daire*, *konferentsiya* < *toplantı*, *katsiya* < *kürek*, *agentsiya* < *ajans*...

Sözlerin sonunda; *milits* < *polis*, *piyatsa* < *pazar*, *burets* < *küçük adam*..

Yer adlarında (toponimlerde); *Mitrovitsa*, *Sitnitsa*, *Kukavitsa*, *Bistritsa*...

Ek halinde – *itsa-ica*; *teslitsa* < *keser*, *stanitsa* < *istasyon-ötöbüs garı*, *mayitsa* < *atlet*, *kolitsa* < *arabacık*, *çaçkalitsa* < *kürdan*, *babitsa* < *ebe*...

Boğumlanmalı L ünsüzün değişik kullanımı

Standard Türkiye Türkçesi'nde ince ünlülerden sonra l ünsüzü ince okunur, kalın ünlülerden sonra kalın boğumlanır. MTA bu kurallara aykırı kullanımı görülmektedir. Tek heceli sözcüklerin sonunda bulunan l ünsüzünden sonra gelen ince ünlü ekin önünde l ünsüzü ince okunur.

Akli < *aklı*, *alim* < *alıyorum*, *yolle* < *yolla*, *sakalli* < *sakallı*, *balli* < *ballı*, *dalli* < *dallı*...

Bazı yabancı sözcükler'de, boğumlanan l ünsüzü a ünlüsünden sonra ince okunurken MTA'nda kalın boğumlanır.

La:zım < *lazım*, *la:stik* < *lastik*, *lo:kma* < *lokma*, *lo:kum* < *lokum*, *la:f* < *laf*, *la:hna* < *lahana*...

Çoğul eki MTA'da bazı durumlarda – *ler* eki yerine –*lar* kullanılmaktadır. Bu olay Türkçeye geçmiş yabancı sözcüklere getirilen çoğul ekinde görülmektedir.

Alimler < *alimler*, *saatlar* < *saatler*, *lastiklar* < *lastikler*...

İnce boğumlanmalı l ünsüzü MTA 'da eylem çekim – *lar* eklerinde görülmektedir. Son ünlüsü ince olan sözcüklere gelen çoğul ekin l ünlüsü ince okunur.

Yazdılar < *yazdılar*, *tuttılar* < *tuttular*, *okudılar* < *okudular*...

H ünsüzün zayıf boğumlanması

H ünlüsü Batı Rumeli Türk Ağzlarında genellikle ince okunuyor ve kaybolma

ihtimali var. Bu olay Kowalski (1934) ‘ya göre Slav dillerin etkisiyle meydana gelen bir olaydır. Derlediğimiz makalelerde rastladığımız olaylarda kelimelerin sonunda bulunan **h** ünsüzün söylenişi zayıf yada düşmektedir.

cünaĥ < günah, sabaĥ < sabah, Allaĥ < Allah, padiĥaĥ < padiĥah, maĥallaĥ < maĥallah...

Ünsüz Değişmeleri

Kosova Türk Ağızların diğer Batı Rumeli Türk Ağızlarından ayıran farklılık ünsüz değişmeleridir. En sık rastlandığı durumlar g < c, k < ç değişmeleridir. Bu değişmeye palatizasyon de denilmektedir çünkü ince ünlünün yanında bulununca sözde ünlüler değişiyor. Genelde kelime başı ve ve hece başı konumlarda bulunan bu ön damaklılar (k, g) yarı sızıcı olan (ç, c) ünsüzlerle yer değiştirmektedirler. Kelime ve hece sonu konumlarda bu değişmenin meydana gelmediğini görüyoruz.

g > c

Genelde ince ünlüler yanında bulunan g ünlüsü c ünlüsü ile yer değiştirir.

Önseste değişim: celin < gelin, cenç < genç, ceç < geç, colmak < gelmek, cemi < gemi, cene < gene, ceniş < geniş, cece < gece, ceyik < geyik, cevrek < gevrek, cerdan < gerdan, cizli < gizli, cibi < gibi, citmek < gitmek, cirmek < girmek, cük < gök, cüz < göz, cül < gül, cügüz < göğüs, cümlek < gömlek, cünül < gönül, cübre < gübre, cüneş < güneş, cüvercin < güvercin, cüvegi < güveyi, cüzel < güzel, cürmek < görmek...

İçseste değişim: lecen < legen, zencin < zengin, suncer < sünger, rozicar < rüzgar, cülce < gölge, süpürce < süpürge, beycir < beygir...

k > ç

İnce sesin yanında bulunan **k** ünsüzü yarı sızıcı **ç** ünsüzü ile yer değiştirir. Bu değişme kelimenin her konumunda görülmektedir ve ince ünlünün nerede bulunduğuna göredir.

Önseste değişim: Çemal < Kemal, çel < kel, çestene < kestene, çeremit < keremit, çerpiç < kerpiç, çeten < keten, çebap < kebab, çeyf < keyf, çibrit < kibrit, çilim < kilim, çim < kim, çir < kir, çirez < kirez, çitap < kitap, çışı < kişi, çüy < küy,

çümür < kümür, çüpek < küpek, çor < kör, çüpri < köprü, çük < kök, çüpe < küpe, çüçük < küçük, çümüz < kümes, çünk < künk...

İçseste değişim: *aşçer < asker, erçen < erken, içi < iki, üçüz < üküz, erçek < erkek, eşçi < eski, şüçür < şükür, erçen < erken, belçi < belki, paçet < paket, niçah < nikah, sirçe < sirke, seçiz < sekiz, sançi < sanki, müreçep < mürekep, teneçe < teneke...*

Sonseste değişim: *eç < ek, ilç < ilk, meleç < melek, naziç < nazik, paç < pak, spanaç < ispanak, diç < dik...*

Eklere (ön damak **k** sesiyle başlayan ekler): *bakarçen < bakarken, yazarçe < yazarken, benimçi < benimki, yarıncı < yarınki, ciderçen < giderken...*

Ünsüzlerin sedalaşması

Türkçede kelime sonunda bulunan ç, k,p,t ünsüzleri iki ünlü arasında sedalaşır ve yumuşar. Bunlardan ç, p, t sadece sedalılışırlar. MTA değişik bir olay görülmektedir.Ön damak **k** ünsüzünden sonra ince **i** sesi gelince yumuşak **ğ** sesine değişmiyor, onun yerine **g** ünsüzü geliyor.Bu olayı verdiğimiz örneklerde görebilirsiniz.

k > g

çocuk – çocugi, çüpek – çüpegi, ayak – ayagi, çok – çoği...

Eğer kelimenin sonunda bulunan k ünsüzünden sonra gelen kelimenin ilk ünlüsü inceise o sedalaşma olayı meydana geliyor.

Çirag oldi < çirak oldu, yog imiş < yok imiş...

Eylemlerden sonra gelen kelimenin sonuna gelen ekte ince ses varsa o zaman şöyle bir olay vardır.

t > d – ügredır < öğretir, aldati < aldatıyor, yürüdi < yürütüyor..

Mitroviça Türk Ağzlarında bu değişme olayı yalnız kelimenin sonunda görülüyor. Kelimenin başında ve sonunda da bu değişmeye rastlamaktayız. Bu gibi değişmeler ince ünlüden etkileşmiyor.

T < d - dembel < tembel, tadil < tatil...

S > z - çümez < kümez, cügüz < göğüs, herçez < herkez...

K > g - *igbal* < *ikbal*, *nagiş* < *nakiş*, *magbul* < *makbul*...

P > b - *bunar* < *pınar*, *şübe* < *şüphe*...

Ünsüzlerin sedalılışmaması

STT 'de var olan değişmelerinden mada MTA kelimelerin değişik pozisyonlarında bu olayları görmekteyiz. Bu değişiklikler özel bir nedenden meydana gelmeyen nedenlerdir.

B < p - *podrum* < *bodrum*, *papuç* < *pabuç*, *sapun* < *sabun*..

D > t - *tefter* < *defter*, *teste* < *deste*, *testi* < *desti*, *kundra* < *kuntura*, *yutkum* < *yudum*, *pıte* < *pide*...

V > f - *kofa* < *kova*, *martıfal* < *martıval*, *mafet* < *mahvet*...

Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi MTA, kelimelerin belli bir kuralı veya neden sonuç ilişkisi yoktur. Türemeyi kelimenin değişik pozisyonunda görmekteyiz.

Kelimenin başında: *yesir* < *esir*, *helbette* < *elbet*, *halet* < *alet*..

Kelimenin ortasında: *tabiyat* < *tabiat*, *dova* < *dua*, *hayin* < *hain*, *bilezik* < *bilezik*...

Kelime sonunda: *barem* < *bari*, *belçim* < *belki*...

Birden fazla ünsüz türemesi olaylarına da rastlamaktayız.

Badihava < *bedava*, *yığırmi* < *yırmı*, *mecerım* < *meğer*..

Geçişli eylemlerde de türemeye rastlamaktayız:

Büyütür < *büyüt*, *yatıtır* < *yatır*, *baktıtır* < *baktır*...

Ünsüzlerde Benzeştirme (asimilasyon)

MTA 'da ünsüz benzeştirmesi ünsüz değişmesi hadisesidir. İçseste yanyana bulunan veya komşu kelimelerin son ve önsesleri bazen iki ünsüzden biri diğeri tarafından ya tamamen veya kısmen kendisine benzeştirilir. Ünsüz benzeştirmesi

hadisesine diğer Kosova Türk ağzlarında sık rastlanır.

Ünsüz benzeştirmesi, ilerleyici ve gerileyici olmak üzere iki şekilde ortaya çıkan bir ses hadisesidir. Bunu bölgemizdeki örnekleri şöyledir:

İlerleyici benzeştirme

Birinci ünsüzün ikinciye etki ederek ona kendi özelliğinden birini veya ikisinikendine benzetmesi demektir.

Ombir < on bir, ombeř < on beř, ombir < on bin,

řindi < řimdi, penbe < pambe...

Olumsuzluk bildiren + siz eki MTA ileriyici benzeşme oluşturmaktadır (ss<zs). Bu benzeşmede sedalı **z** sesinin sedasız **s** sesiyle yer değıştirdiğini görüyoruz.

Tussuz < tuzsuz, cüssüz < gözsüz, kossuz < kozsuz...

Gerileyici benzeştirme

Bir kelime içinde yanyana bulunan iki ünsüzden ikincisinin birinciyi kendisine benzetmesidir. Bölgemizdeki çeřitleri ve örnekleri şöyledir:

Ss < zs son sesi **z** olan eylem kök ve gövdelerine getirilen **s** ünsüzüyle başlayan ekinin etkisiyle meydana gelen gerileyici benzeşme olayıdır.

Yapamassın < yapamazsın, okuyamassın < okuyamazsın, yemessen < yemezsen,

bossun < bozsun, colamassın < gelemezsin...

SONUÇ

Mitroviça Türk Ağzının özellikleriüzerine yapılan bu çalışmada, Kosovanın diğer ağzlarında çok rastlanmayan olaylar görölmektedir. Çok dilli bir ortamında bulunan dillerin etkisi ve Anadolu'daki bazı ağzların özelliklerini de elimizdeki kaynaklardan görme fırsatımız oldu. Bu çalışma benim yüksek lisans çalışmamın bir bölümün çevirisidir. Çalışma 1980 lerde yapılmıştır, tarzı da o zamana uygundu.

KAYNAKLAR

- CANHASI, Suzana (2004). Kosova-Makedonya Türk Ağzlarında Yapım ve Çekim Ekleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi
- ERCİLASUN, Ahmet (1983) “*Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler*”, Makaleler, Dil-Desta-Tarih-Edebiyat, Akaçağ, Ankara, s. 359-363
- ERGİN, Muharrem (2004) Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul
- GÜLENSOY, Doç. Dr. Tuncer (1984). “*Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*”, TDAY Belleten, Ankara, s. 87-147
- HAFIZ, Nimetullah (1977).” *Priştine Türk Ağzının Özellikleri*”, Uluslar arası Yunus Emre, Nasredin Hoca, Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türk Dili Semineri Bildirileri, Konya Mevlana Enstitüsü, s. 239-253
- HAFIZ, Nimetullah (1979). “*Kosova Mitroviçası, Vuçitırın ve Priştine Türk Ağzlarının Başlıca Özellikleri*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, Priştine, S. 21-22, s. 75-91
- HAFIZ, Nimetullah (1980a). “*Prizren Türk Ağzının Özellikleri (I)*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, Priştine, S. 27, s. 49-66
- HAFIZ, Nimetullah (1980b). “*Prizren Türk Ağzının Özellikleri II*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, Priştine, S. 28, s. 51-56
- JUSUF, Sureja (1987) Prizrenski Turski Govor, Jedinstvo Yayınları, Priştine
- KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Ankara
- KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep (2011). “*Anadolu ve Rumeli Ağzlarında Etnik Yapı Ayrılıklarından Kaynaklanan Ses ve Şekil Bilgisi Zenginliği Üzerine*” <http://www.abercilasun.com/?p=248>
- LEWIS G. L. (1967) Oxford, Clarendon Press
- MOLLOVA, Mefküre (1996). “*Balkanlardaki Türk Ağzlarının Tasnifi*”, Türk Dili Dergisi, TDK Yayınları, Ankara, s. 167-176
- MORİNA, İrfan (1985a). “*Mamuşa Ağzının Fonetik Özellikleri*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, S. 49, s. 23-32
- MORİNA, İrfan (1985b) Mamuşa Türk Halk Ağzı Dil Hususiyetleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

NEMETH, Gyula (1981). “*Bulgaristan Türk Ağzlarının Sınıflandırılması Üzerine*”, TDAY Belleten, Ankara, s. 113-167

SÜLÇEVŞİ, Nebahat (2009) Priştine Türk Ağzının Fonetik Özellikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi,

SÜLÇEVŞİ, İsa, “*Kosova Türk Ağzlarında ‘Edebilmek’ Fiili*”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara 2008

TUNALIGİL KRÜEZİ, Cemali (1988a). “*Mamuşa Türk Ağzı ve Özellikleri*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, S. 63, s. 9-23

TUNALIGİL KRÜEZİ, Cemali (1988b). “*Mamuşa Türk Ağzı ve Özellikleri (III)*”, Çevren Dergisi, Tan Yayınları, S.63, s. 59-73

TUNUSLU, Erdinç (2005) Kosova-Priştine Türk Ağzı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara